

Položaj preživelih iz koncentracijskih logora

Gerhard Baumgartner

Nemačka | Austrija | Socijalističke zemlje

➤ *Kada se ono malo preživelih holokaust vratilo, oni su, u većini slučajeva, izgubili svoje porodice i imovinu. Stalno su bili optuživani da lažu o svom zatočeništvu u koncentracijskim logorima i zbog toga nisu dobili nikakvu pomoć od posleratnih vlasti, koje su nastavile da rade oslanjajući se na iste pretpostavke i predrasude koje su postojale godinama i decenijama pre toga. U Nemačkoj i Austriji kasnije je uvedena restitucija ili su određene nadoknade, ali sve do sredine 1990-ih godina oni nisu dobili odgovarajuće ponude. U socijalističkim zemljama, Romi zvanično uopšte nisu bili definisani kao žrtve holokausta.*

„ŽIVELI SU VEOMA PRIMITIVNO, ALI SU BILI SLOBODNI”

II. 1 (preuzeto i prevedeno iz Hohmanna 1990, str. 176)

Viši regionalni sud („Oberlandesgericht”) Minhena 1. marta 1961. godine doneo je odluku da „Cigani nemačkog porekla koji sada žive u Poljskoj” (radi se o Romima koji su deportovani i zatočeni u Lođu, Helmnu, Aušvicu, itd.) nisu bili predmet „prinudnog rada ili kvazizatorskog režima” pod nacističkim režimom. U

stvari, oni su živeli u „otvorenim logorima, napuštenim jevrejskim naseljima ili sa seljacima u selima”, „veoma primitivno, ali ipak slobodno.” – „Oni su samo ponekad radili u fabrikama oružja, kao i na izgradnji puteva i ostale logističke infrastrukture. Bilo je veoma prirodno da su oni morali obavljati ovaj rad pod

nadzorom i u određenom trajanju. [...] Maltretiranja je sigurno bilo, posebno kada određeni pojedinci nisu bili voljni i spremni da rade. [...]” Vrhunac cinizma odluke postignut je tvrdnjom da to nikako nije bio prinudni rad, „pošto su radnici posle završetka radnog vremena imali neograničeno slobodno vreme”.

NEMAČKA

Tačan broj Roma koji su preživeli holokaust još uvek nije poznat, pošto, izuzev grada Hamburga, gde je oko 500 Sintija preživelo, posle 1945. godine lokalne vlasti nisu izvršile popis žrtava i preživelih. Procenjuje se da je ukupan broj preživelih Roma u Nemačkoj manji od 5.000. Ovi preživeli su se vratili u svoje gradove, pokušali da uspostave kontakt s preživelim rođacima, da zamene svoju uništenu i konfiskovanu imovinu i da ponovo počnu da žive.

Pošto su Romi bili žrtve holokausta, nemačke lokalne socijalne službe morale su biti odgovorne za zahteve za njihovo obeštećenje kao preživelih iz koncentracijskih logora. Međutim, administracija je odbila da prizna da su Romi i Sinti bili proganjani na rasnoj osnovi i

nastavila je da ih posmatra kao „asocijalne grupe” koje nisu imale opravdani razlog za podnošenje zahteva. Iako su savezničke snage 1945. godine obavezale Nemačku da isplati nadoknade žrtvama nacional-socijalističkog progona, takozvani Cigani nigde se nisu pominjali u ovim procesima. Lokalne vlasti, npr. socijalna služba u Berlinu, uvele su diskriminatorni kriterijum za Sinti i romske potraživaoc. Ako bi želeli da ih zvanično priznaju kao žrtve, morali su da imaju stalno prebivalište i dokaz o stalnom zaposlenju.

Različite okupacione zone imale su različite sisteme restitucije i nadoknada. U zonama pod britanskom okupacijom preživeli su jedino dobili naknadu zbog pritvaranja („Haftentschädigung”), dok su u američkim zonama šeme nadoknada i restitucije bile najpovoljnije. Međutim, već 1947. godine lokalne socijalne službe odgovorne za rešavanje

zahteva i isplatu novca ponovo su počele da saraduju s kriminalističkom policijom, kako bi identifikovali „asocijalne, kriminalce i prevarante među podnosiocima.” Ovi „stručnjaci za Cigane” u organima kriminalističke policije, koji su u više slučajeva bili direktno umešani u nacional-socijalističke progone i deportacije, sada su savetovali lokalne socijalne službe u vezi s njihovim odlukama koje se odnose Sinti i romske potraživaoc. Jedan takav tipičan slučaj dogodio se kada je lokalna kancelarija za nadoknade („Landesentschädigungsamt”) u Minhenu 1950. godine odbila zahtev preživelog iz koncentracijskih logora Aušvic-Birkenau i Rafensbrick, zbog toga što rasna motivacija progona potraživaoca nije jasno potkrepljena dokazima. Slični slučajevi zabeleženi su i u provinciji Niderzaksen. Početkom „hladnog rata” oni koji su preživeli holokaust ostali su bez značajne podrške američke

„... CIGANSKO ASOCIJALNO NASLEĐE ...”

U odluci opšteg tipa nemačkog Saveznog suda od 7. januara 1956. godine, negiran je rasni karakter progona Roma pre Himlerovog naređenja iz 1942. godine. To se nastavlja na nacional-socijalističke propise kako kroz argumentaciju, tako i kroz terminologiju:

„Fokusirajući se, pre svega, na naređenje SS rajhfirera i šefa nemačke policije od 8. decembra 1938. godine o opštim principima, kojima je istražni sudija poklonio veliku pažnju, jasno se može videti da, i pored rasno-ideološke problematike, sama rasa nije bila razlog za preduzimanje, nego već pominjano asocijalno nasleđe Cigana, koje je u ranijem periodu već bilo razlog za uvođenje određenih

ograničenja za pripadnike te zajednice. Ovde se nemaju u vidu samo rasno-biološki nalazi, nego i iskustva stečena u borbi protiv ciganske kuge; smatramo veoma potrebnim da dotaknemo cigansko pitanje kroz osobenosti te rase. Razlog za mere sastoji se u tome da su „Cigani mešane krvi” počinili najvećeg broja krivičnih dela koja su počinili Cigani, i da su, s druge strane, pokušali da se Cigani prisile se nastane na jednom mestu propali zbog njihovog jakog migracionog instinkta.”

II. 2 (prevedeno iz Hohmanna 1990, str. 172f.)

„KAO KONCENTRACIONI LOGOR”

Traumatizovani i osetljivi, često i bolesni, oni koji su se vratili bukvalno

su ostali bez ičega. Theresia Pfeifer, Romkinja iz Stegersbaha, Burgenland, priseća se:

„Svi su imali veoma pristojne kuće. Mi nismo dobili ni šiling za svoju kuću, čak ni to. [...] Ja sam se vratila u Stegersbah samo zbog kuće, jer sam mislila da će nam dati nešto, bilo šta. Mi nismo dobili ništa, apsolutno ništa. Nije postojalo ništa što smo mogli da uradimo. Ništa nisam dobila u Stegersbahu, ni krišku hleba. Osećala sam se veoma bolesno. Nijedan muškarac ili žena nisu nam dali ni krišku hleba. [...] Sve je bilo porušeno, oni su uništili sve naše domove. Šta smo mogli da uradimo? Kad smo se vratili kući, bilo je isto kao u koncentracionom logoru. Nismo imali ništa, apsolutno ništa.”

II. 3

(prevedeno iz Amesberger / Halbmayer 2001, str. 181)

administracije, koja je sada pokušavala da pridobije novu nemačku političku elitu za saveznike u borbi protiv komunizma. Tokom 1950. godine nemačka Kancelarija za nadoknadu je počela da zapošljava iste one rasističke biologe i policijske eksperte, koji su igrali glavnu

ulogu u nacističkim progonima Sintija i Roma. Usled ove saradnje, posebno žrtve nasilne sterilizacije nikad nisu dobile nadoknade zbog nepravde koja im je naneta. Godine 1950, nekoliko preživelih Roma i Sintija, čije zahteve su nemačke socijalne službe odbile, predalo je tužbu

sudu, ali je 1956. godine nemački Savezni sud pravde („Bundesgerichtshof”) na kraju odbio njihove zahteve, ne priznajući rasni karakter progona Sintija i Roma pre Himlerovog naređenja 1942. godine. Ovo rešenje suda je konačno ukinuto 1963. godine. [II. 2]

AUSTRIJA

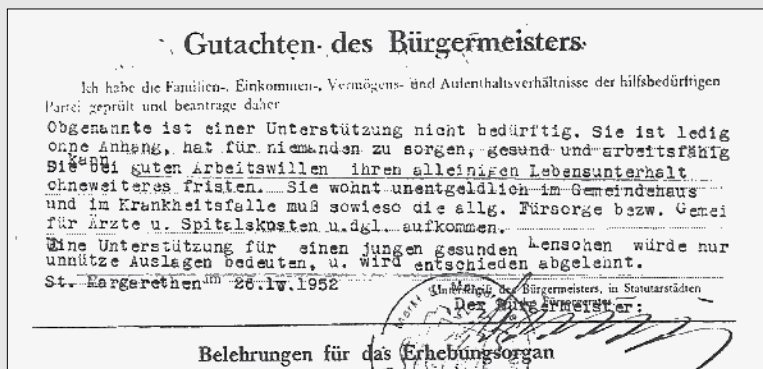
Poslednja istraživanja pokazuju da većina od 11.000 Austrijanaca koje je pre 1938. godine policijska administracija nazivala „Ciganima”, a posle 1938. godine - nacional-socijalisti, nije preživela holokaust. Podaci tajne policije sa kraja 1940-ih godina koji su nedavno objavljeni, dokazuju da je samo 10 odsto ljudi koji su smatrani „Ciganima” preživelo holokaust. Kriminalistička policija, kao i lokalna i državna administracija ostali su pri svom odnosu punom predrasuda prema pravima Roma sve do početka 60-ih godina, veoma često odbijajući da im izdaju dozvolu za boravak u selima njihovog porekla. Nakon 1945. godine, u prvoj deceniji vlada je čak davala instrukcije policiji da, kada god je u mogućnosti, preispituje austrij-

sko državljanstvo tih ljudi. [II. 5]

Za Austriju poseban problem je predstavljalo pravo vlasništva u uništenim „ciganskim naseljima („Zigeunersiedlungen”) u Burgenlandu. U periodu između dva svetska rata postojalo je 130 romskih naselja u Burgenlandu, uglavnom na periferiji sela sa po 30 do 300 ljudi koji su živeli u njima. Mnoga od ovih naselja nalazila su se u oblastima Obervart i Gosing u južnom Burgenlandu, uz sadašnju granicu između Mađarske i Slovenije. Ova kompaktna romska naselja potiču iz XIX veka. Ona su uglavnom nastala na zajedničkoj zemlji, ali su sami objekti za stanovanje bili u vlasništvu Roma. Mnogi od njih nisu bili upoznati sa činjenicom da je takva „višespratnica” mogla biti registrovana u Opštem registru imovine. Posle deportacije lokalne romske populacije u radne i koncentracione logore ova naselja su, uz neke male izuzetke, kompletno

uništena. Kuće su uglavnom bile srušene ili zapaljane. Posle 1945. godine preživeli iz koncentracionih logora nisu mogli da podnesu žalbu za uništavanje imovine, pošto nisu mogli da dokažu da su bili vlasnici svojih kuća. Kuće koje su pripadale romskim porodicama, sagrađene na privatnim parcelama u selima, uglavnom su srušene. [II. 3]

U mnogim selima je imovina i privatna svojina deportovanih Roma bila prodana na aukciji lokalnom stanovništvu. Kuće su bile srušene i materijal koji se mogao upotrebiti prodat je zajedno s nameštajem. Prihod od toga predat je regionalnim humanitarnim organizacijama, a posle 1943. godine slat za Berlin koji ga je koristio za finansiranje radnih kampova, kao i za troškove deportacije u logore smrti. Mnoge porodice Sintija i Lovara investirale su svoju ušteđevinu u nakit i zlatnike i srebrnjake, koji su bili konfis-

II. 4

Godine 1952. gradonačelnik Markt St. Margareten, blizu Ajenštata, Burgenland, navodi sledeće razloge za svoje odbijanje zahteva za nadoknadu žrtvama: „Gore pomenutom podnosiocu zahteva nije potrebna nikakva pomoć. Ona je neudata, ne izdržava nikoga, ne treba nikoga da neguje, a uz to je zdrava i sposobna za rad. Ako želi, ona može da zarađuje za svoje izdržavanje bez ikakvih problema. Besplatno stanuje u zgradi većnice i u slučaju da se razboli, sistem zdravstva, kao i sama zajednica, treba da snose troškove lečenja, lekara, kao i bolničkog smeštaja u svakom slučaju. Bilo kakva podrška mladoj i zdravoj osobi samo stvara nepotrebne troškove i zato se donosi odluka da se takav zahtev odbija.” Samo nekoliko godina kasnije, kada ja izabran novi gradonačelnik, njen zahtev je odobren.

(kopija originalnog dokumenta, na raspolaganje stavio lično autor)

„DA BI STVORILI UTISAK, CIGANI SE PRIJAVLJUJU KAO PREŽIVELI IZ KONCENTRACIONIH LOGORA”

Strategija deportacije Roma nastavljena je u celoj zemlji na osnovu ove poverljive odluke Ministarstva unutrašnjih poslova (Četvrto odeljenje, Javna bezbednost) [1948]:

„Skrenuta nam je pažnja da je negativno ponašanje Cigana u pojedinim delovima zemlje u stalnom porastu i da se lako da primetiti, na naše veliko nezadovoljstvo. Da bi ostavili utisak na populaciju, Cigani se prijavljuju kao zatočnici koncentracionih logora. Sve dok su odredbe policijskog Zakona o strancima („Ausländerpolizeiverordnung”) na snazi i dok je moguće da se te osobe proteraju iz zemlje, dosadno pitanje vezano za Cigane može biti rešeno zabranom njihovog daljeg boravka u zemlji i pristupanjem proceduri deportacije. [...]”

II. 5 (prevedeno iz Riegera 2003, p. 53)

kovani prilikom hapšenja. Romima nikada nije isplaćena nadoknada za bilo koju konfiskovanu imovinu i ostale vrednosti.

Kada bi preživeli Romi podneli takozvane zahteve za isplatu „nadoknade žrtvama” („Opferfürsorge”), često bi se suočili s gradonačelnicima s predrasudama, koji bi kolektivno diskvalifikovali podnosioca žalbe kao „neradnika” ili „asocijalnu osobu”. [II. 4]

U austrijskom Zakonu o socijalnim davanjima za žrtve („Opferfürsorgegesetz”) iz 1947. godine definišu se dve kategorije žrtava. Članovi pokreta otpora i ljudi koji su bili proganjani iz političkih razloga kojima su izdate zvanične legitimacije („Amtsbescheinigungen”) i koji su pod određenim uslovima mogli podnositi zahtev za dodelu penzije. Ljudi koji su „zbog svog porekla, vere ili nacije ... postali evidentne žrtve”, samo su mogli dobiti takozvanu legitimaciju za žrtve („Opferausweis”), čime su stekli pravo na privilegovan pristup javnim stanovima i pojedine privilegije u plaćanju poreza i trgovini. Tek posle 1949. godine su i žrtve progona na rasnoj, verskoj i nacionalnoj osnovi mogle da dobiju zvanične legitimacije („Amtsbescheinigung”), ako su bili zatvoreni u koncentracionom logoru. Pošto se zatvaranje u prinudne radne lo-

gore, radne logore, kao i u logor Lakenbah (najveći „ciganski logor” u celom Rajhu) nije izjednačavalo sa zatvaranjem u koncentracione logore, mnogim austrijskim Romima isplaćene su samo male nadoknade ili im nadoknade nisu uopšte isplaćene.

Tek posle usvajanja revidirane verzije Zakona o socijalnim davanjima za žrtve („Opferfürsorgegesetz”) u austrijskom parlamentu 1961. godine preživelim iz Lakenbaha i ostalih radnih logora mogla je biti isplaćena nadoknada za „ograničavanje njihove lične slobode” u iznosu od 350 austrijskih šilinga za svaki mesec proveden u logoru. Preživelim iz koncentracionih logora isplaćeno je 860 austrijskih šilinga za svaki mesec proveden u logoru. Vreme koje su sve žrtve provele u logoru Lakenbah, kao i u ostalim radnim logorima ni do dan danas nije priznato kao vreme provedeno u koncentracionom logoru. Posle 1988. godine preživeli iz ovih logora najzad su mogli dobiti status koji je nazvan „Amtsbescheinigungen”, ako su odslužili najmanje šest meseci u bilo kom od takvih logora i tako su stekli mogućnost da pod određenim uslovima zahtevaju „penzionu nadoknadu za žrtve”. Podnosiocu zahteva takva nadoknada trebalo je da bude

stvarno neophodna i on je trebalo da bude nesposoban za rad u normalnim okolnostima, kao i da nema bilo kakav policijski dosije. Ipak, zbog diskriminacionog zakonodavstva u periodu između dva svetska rata, pa čak i posle 1945. godine, mnogi Romi su imali policijski dosije baš zbog različitih ograničenja kojima su podvrgnuti, npr. za „vagabunde”. U predmetima koji su se odnosili na deportaciju Roma u radne i koncentracione logore zbog njihovog „asocijalnog” ponašanja ili načina života, Romi nisu mogli potraživati isplatu nadoknade ili penzije za žrtve. Od mnogih Roma tražen je dokaz o delimičnoj ili potpunoj nesposobnosti za rad, zbog zdravstvenih problema izazvanih boravkom u logorima, što se pokazalo kao nepremostiva prepreka, jer su mnogi medicinski eksperti koji su davali svoje stručno mišljenje o tome, a mnogi od njih su i sami bili deo nacističkog sistema, bili isključivo protiv izdavanja bilo kakvih medicinskih potvrda o fizičkoj ograničenosti ovih osoba i često negirali da su te povrede i nedostaci nastali kao posledica odnosa prema Romima u samim logorima.

Za sve žrtve kojima je isplaćena samo neznatna nadoknada, Republika Austrija je 1995. godine osnovala „Državni fond za žrtve nacional-socijaliz-

ma”, iz kojeg su preživeli Romi primili i do 70.000 austrijskih šilinga, oko 5.000 evra. Godine 2000. austrijska vlada osnovala je poseban fond za isplate bivšim robovima ili prinudnim radnicima, iz kog su Romi iz cele Evrope mogli da zahtevaju i prime nadoknadu, ako je prinudan rad obavljan unutar granica sadašnje Republike Austrije. Romi koji su bili angažovani u radnim logorima ili bili u koncentracionim logorima u nemačkom Rajhu ili u okupiranim zemljama isto tako mogu podneti zahtev za nadoknadu „Nemačkom fondu za prinudan rad”.

Upravo objavljena studija o ekonomskom i socijalnom položaju austrijskih Roma posle 1945. godine potvrđuje

da je položaj Roma koji su preživeli holokaust bio ekstremno marginalizovan u Austriji sve do početka 80-ih godina prošlog veka. Njihov standard je znatno manji od standarda većinskog stanovništva, oni uglavnom zaostaju na 20 godina za njima kada se radi o standardu i stambenim objektima u kojima stanuju. Mnogi od njih su živeli u jednosobnim stanovima i kućama bez toaleta i kupatila, veoma često je i po 10 ljudi živelo u jednom stanu, a porodice su se uglavnom sastojale od nekoliko generacija i daljih rođaka.

Zbog lošeg stanja u obrazovanju u periodu između dva rata, kao i zabrane romskoj deci da pohađaju škole

posle 1938. godine, većina preživelih holokaust bila je nepismena. Posle 1945. godine, deca iz romskih porodica, koja potiču iz porodica koje su se služile manjinskim jezikom i imale veoma niske porodične prihode, čiji su roditelji bili nepismeni, često su slata u škole za mentalno i fizički zaostalu decu. Ova praksa je u Austriji prekinuta tek 1980-ih godina. Oni, zbog tog razloga, uopšte nisu imali pristup visokom obrazovanju. Zbog toga, su Romi na austrijskom tržištu rada nekoliko decenija bili ograničeni na dobijanje poslova nekvalifikovanih radnika i radnika koji su radili u osnovnim delatnostima u poljoprivredi.

SOCIJALISTIČKE ZEMLJE

U zoni Nemačke pod sovjetskom okupacijom, kasnijoj Nemačkoj Demokratskoj Republici (NDR), Romi koji su hteli da se registruju kao preživele žrtve nacional-socijalističkog terora trebalo je da dokažu svoju „antifašističko-demokratsku optužnicu”, kriterijum koji nijedna druga grupa nije trebalo da zadovolji. Jasan cilj ovih procedura je bio da isključe Rome iz privilegovanih grupa onih koji su zvanično smatrani antifašističkim žrtvama. Nekoliko njih, koji su dobili potvrdu, dobilo je državnu penziju prilikom dodele u NDR-u gde se nije pravila razlika između žrtava političkog ili rasnog progona.

Mnoge socijalističke zemlje centralne i istočne Evrope nisu priznale Rome kao žrtve holokausta. Staljinova ideologija iz 1940-ih i s početka 1950-ih godina u većini slučajeva smatrala je „Cigane” samo veoma siromašnim segmentom ruralnog društva, za koji su bile određene pojedine specijalne mere koje, kao i u Mađarskoj, nikada nisu bile sprovedene. Marginalizovani položaj Roma u zemljama „Istočnog bloka” dalje se komplikovao socijalnom napetošću između njih i porodica seljaka, koje nisu želele da ih prihvate u selima gde su oni ranije živeli. Ove tenzije nastale su zbog komunističkih kampanja kolektivizacije zemlje, koje su seljaci bezuspešno pokušavali da izbegnu, a takve kampanje su nailazile

na odobravanje Roma koji uopšte nisu posedovali obradivu zemlju.

Jasna slika o položaju Roma u posleratnom periodu u komunističkim zemljama još uvek nije formirana. Ali najodgovornija za diskriminaciju Roma bila su, kao i drugim zemljama, pojedina specijalna odeljenja policije, koja su posle 1945. godine pokušavala da reaktiviraju svoju anticigansku strategiju i praksu iz prve polovine XX veka. U Mađarskoj, npr. Ministarstvo unutrašnjih poslova započelo je sa izdavanjem specijalnih ličnih dokumenata za „Cigane” koji su, umesto standardnih crvenih, imali crne korice, da bi se mogli odmah „prepoznati”. Sa ovom praksom prekinuto je tek početkom 1960-ih godina.

Bibliografija

Amesberger, Helga / Halbmayr, Brigitte (eds.) (2001) *Vom Leben und Überleben - Wege nach Ravensbrück. Das Frauenkonzentrationslager in der Erinnerung. Band 2 – Lebensgeschichten.* Wien: Promedia | **Freund, Florian / Baumgartner, Gerhard / Greifeneder, Harald (2004)** *Vermögenszug, Restitution und Entschädigung der Roma und Sinti.* Wien: Oldenbourg | **Hohmann, Joachim S. (1990)** *Verfolgte ohne Heimat. Geschichte der Zigeuner in Deutschland.* Frankfurt am Main: Peter Lang | **Rieger, Barbara (2003)** *Roma und Sinti in Österreich nach 1945. Die Ausgrenzung einer Minderheit als gesellschaftlicher Prozeß.* Frankfurt am Main: Peter Lang